

<http://dx.doi.org/10.16926/rp.2023.15.08>

Konrad SAMBOR

<https://orcid.org/0009-0005-1237-3837>

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

Działalność operacyjna radzieckich służb specjalnych oraz III Międzynarodówki, w tym Komunistycznej Partii Polski, przeciwko II Rzeczypospolitej w międzywojniu – krótki zarys problemu

Streszczenie

Radzieckie służby specjalne powstały krótko po rewolucji październikowej (listopadowej). Tym samym stały się w okresie poprzedzającym wybuch drugiej wojny światowej jednym z kluczowych komponentów radzieckiego państwa. Poniższy artykuł poświęcony został działalności operacyjnej radzieckich służb specjalnych, a także III Międzynarodówce – organizacji będącej nie mniej niebezpieczną i skuteczną niż radzieckie służby specjalne. Ponadto zaprezentowano działania Komunistycznej Partii Polski – organizacji partyjnej podległej III Międzynarodówce w okresie międzywojnia. Uzyskane wyniki badań pozwoliły stwierdzić, że wschodni sąsiad II RP posiadający służby oraz rozbudowaną organizację polityczną operujące na poziomie ogólnoswiatowym, był wyjątkowo wymagającym adwersarzem, zarówno dla polskich służb specjalnych i organów bezpieczeństwa, jak i dla innych państw.

Słowa kluczowe: radzieckie służby specjalne, pierwsze państwo robotników i chłopów, II Rzeczypospolita, działania informacyjne, III Międzynarodówka, Komunistyczna Partia Polski.

Wstęp

Jednym z kluczy do zrozumienia państwa rosyjskiego, jakkolwiek ono by się nazywało: Imperium Rosyjskie, Związek Radziecki czy Federacja Rosyjska, są służby specjalne. Niejednokrotnie bywało w historii, że to właśnie rosyjskie (radzieckie) tajne/specjalne służby odzwierciedlały rzeczywistą siłę, jaką dysponowała Rosja. Ten bardzo istotny temat jest zarazem bardzo skomplikowany i wymagający dalszych badań. Tym samym poniższy artykuł nie aspiruje do miana

opisania całości historii rosyjskich/radzieckich służb specjalnych i szeregu prowadzonych przez nie działań operacyjnych na przestrzeni lat. Celem artykułu jest zaprezentowanie procesu tworzenia radzieckich służb specjalnych w okresie międzywojnia, jak i metod i form stosowanych przez te służby wobec II Rzeczypospolitej. W artykule zaprezentowano destrukcyjną wobec nowo powstałego państwa polskiego rolę, jaką w okresie międzywojnia odgrywała Międzynarodówka Komunistyczna oraz polscy działacze komunistyczni.

Organizacja oraz metody działań operacyjnych (specjalnych [wywiad, dywersja, sabotaż]) wywiadu i kontrwywiadu Rosji Radzieckiej/ZSRR w okresie międzywojnia

Początków wielkiego znaczenia służb specjalnych dla państwa rosyjskiego można dopatrywać się w czasach bardzo odległych, które to stały się podstawą Rosji Radzieckiej/ZSRR czy dzisiejszej Federacji Rosyjskiej. Pierwszy tytułarny car Rosji – Iwan IV Groźny – położył kamień węgielny pod tradycję silnej władzy autorytarnej, jak i wielu jego następców sprawowanie władzy oparł na policji politycznej. Stworzona za panowania Iwana IV Groźnego *oprycznina* (lub *opricznina*) może być uznana za pierwowzór państwa policyjnego. Pierwsza w dziejach rosyjskiej państwowości państwowa służba specjalna działająca w latach 1565–1572 w celu umocnienia *samodzierzawija* (władzy absolutnej) cara posuwała się do morderstw, użycia terroru czy brutalnej siły wobec opozycji bojarstwa (ówczesna elita Rosji), zwalczała separatyzm¹. Ponadto trudniła się rekwizycją różnego rodzaju dóbr czy też egzekucją poddanych cara, których podejrzewano o nieprawomyślność. Innymi słowy zajmowała się likwidacją wszelkiego wewnętrznego oporu, nawet tego domniemanego, wobec silnej pozycji cara².

Pierwotny wzorec rosyjskiego państwa policyjnego okazał się na tyle efektywny, że na trwałe zapadł w rosyjską mentalność i miał silny wpływ na późniejsze reżimy polityczne. Również w kontekście historycznym warto zaznaczyć, jak olbrzymi wpływ (oddziałujący do dziś) na rosyjską państwowość miała brutalna dominacja mongolska³.

Za czasów rządów cara Piotra I Wielkiego (1689–1725) nastąpiło ożywienie rosyjskich służb specjalnych. To w tym czasie powstała Tajna Kancelaria (*Prieobrazenskij Prikaz*). Domeną ówczesnego wywiadu było pozyskiwanie technologii

¹ J.H. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2017, s. 612; M. Heller, *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2002, s. 162–164.

² Ibidem, s. 165–170.

³ W literaturze utarło się kilka powiedzeń dotyczących samych Rosjan m.in. „[...] podrap Rosjanina, a ujrzyysz w nim Tatarzyna” lub „[...] w dzień Rosjanin jest Europejczykiem, w nocy zaś Azjatą”, co oddaje poniekąd rosyjską mentalność.

z zagranicy, wynalazków⁴, a także tajemnic. Osobiście Piotr I Wielki przyciągał do współpracy ludzi będących specjalistami w danej dziedzinie z zagranicy do Rosji. Równocześnie nakazywał wybranym osobom, aby te gromadziły w kontynentalnej Europie informacje mające przede wszystkim znaczenie wojskowe, a także gospodarcze. Wraz z upływem czasu pion bezpieczeństwa zyskiwał na znaczeniu, a kontrolowanie własnych poddanych stawało się zadaniem niemalże priorytetowym⁵.

Kierunek ten kontynuował car Mikołaj I Romanow (1796–1855), który po spacyfikowaniu powstania dekabrystów utworzył Trzeci Oddział Kancelarii Osobistej Jego Cesarskiej Mości (*Третий отделений Собственной Его Императорского Величества канцелярии*), na którego czele stanął gen. Alexander von Bencendorff. W owym czasie ta służba (policja polityczna) była uważana za jedną z najlepszych na świecie. Jej agentura rozpościerała się na całe Imperium Rosyjskie, również stałych agentów miała ulokowanych w wojsku⁶.

W 1881 r., z mocy dekretu cara Aleksandra III, w miejsce Trzeciego Oddziału Kancelarii Osobistej Jego Cesarskiej Mości powstała Ochrana (*Отделение по охранению общественной безопасности и порядка*) – Oddział Ochrony Porządku i Bezpieczeństwa Publicznego. Była to struktura odpowiadająca definicji tajnej policji. Wzrost nastrojów antysystemowych w Imperium Romanowów był jedną z przyczyn powstania nowej struktury bezpieczeństwa⁷. W gestii Ochrony było prowadzenie wywiadu zarówno politycznego, jak i cywilnego. W zakresie kontrwywiadu wojskowego współzawodniczyła z rosyjską żandarmerią wojskową. Oprócz tego tajna policja, jaką była Ochrana, trudniła się szyfrowaniem (kodowaniem) własnej korespondencji wewnętrznej, a także rozszyfrowywaniem (deszyfrazem) szyfrów (kodów) wrogich bądź nieprzychylnie nastawionym monarchii Romanowów organizacji politycznych, ugrupowań opozycyjnych czy wobec dysydentów⁸.

Zespół osób pracujący w carskiej Ochrance (zwanej też Ochranką) etatowo był stosunkowo niewielki. Natomiast dla etatowego zespołu kadrowych pracowników Ochrony na początku XX w. pracowało ok. 100 tys. osobowych źródeł informacji, w roku 1915 zaś (szczytowy okres), wykorzystywano się ok. 300 tys. ludzi. W pracy operacyjnej stosowała prowokacje jako jedną z metod walki politycznej z wykorzystaniem dezinformacji⁹ czy też rekrutowała filerów (szpiegów)

⁴ Współcześnie nazwalibyśmy to wywiadem gospodarczym.

⁵ K. Jasiewicz, *Najbardziej tajna machina Kremla. Tak samo skuteczna od czasów carów*, <https://superhistoria.pl/nowozytnosc/103359/rosyjskie-i-sowieckie-sluzby-specjalne.html> [dostęp: 3.11.2022].

⁶ Ibidem.

⁷ E. Kaczyńska, D. Drewniak, *Ochrania. Carska policja polityczna*, Warszawa 1993, s. 30–31.

⁸ G. Nowik, *Wywiad bolszewickiej Rosji w Polsce i rola Biura Szyfrów w zwalczaniu sowieckiego szpiegostwa w latach 1918–1921*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 1, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2013, s. 55–56.

⁹ Dezinformacja – jest to nieprawdziwa informacja przekazywana po to, aby uzyskać określony efekt, przekazać odbiorcy informację mającą wartość pozorną, bezużyteczną czy wręcz szkoc-

ze wszystkich możliwych warstw społecznych ówczesnej Rosji. Jej agenci byli ulokowani nawet w zakonspirowanych kierowniczych kolegiach bolszewików¹⁰.

Wielka Wojna dla Rosji okazała się katastrofalna w skutkach, upadła monarchia Romanowów, a działania zbrojne wbrew oficjalnemu wycofaniu się z wojny i podpisanemu w Brześciu traktatowi z Państwami Centralnymi, bynajmniej nie zakończyły działań zbrojnych. Wprost przeciwnie – sytuacja polityczna do tego stopnia się skomplikowała, że względne unormowanie nastąpiło dopiero po siedmiu latach¹¹ od rozpoczęcia w 1914 roku Wielkiej Wojny¹².

Wraz z przejściem władzy przez Włodzimierza Iljicza Lenina *et consortes*, po obaleniu Rządu Tymczasowego nowe władze komunistyczne stanęły przed nie lada zadaniem. Problemem tym było ugruntowanie władzy zdobytej na drodze zbrojnego przewrotu, tj. puczu październikowego (bądź listopadowego), wymiennie określanego rewolucją październikową (listopadową)¹³.

Decydenci komunistyczni (bolszewicy) rozumieli, że sytuacja w byłym państwie carów jest nadzwyczaj skomplikowana. W celu złamania woli rosyjskiego społeczeństwa i całego szeregu przeciwników reżimu komunistycznego uznali, że jedynym „rozsądnym” sposobem jest wprowadzenie terroru na dotychczas niespotykaną masową skalę. Wobec tego powołano do życia specjalną policję polityczną 25 X 1917 r., jaką w pierwszej fazie był Komitet Wojskowo-Rewolu-

---

dliwą, która spowoduje podjęcie przez odbiorcę decyzji błędnych, zaś pożądanych z punktu widzenia podmiotu dezinformującego. Pozytywnym efektem tego typu działań jest uzyskanie rezultatu niezamierzonego, mogącego wynikać z błędnie rozumianej treści informacyjnej przez odbiorcę lub jej zniekształcenie. Dezinformacja może mieć wymiar taktyczny lub strategiczny. Ponadto również występuje dezinformacja wojskowa. A. Bień-Kacała, T. Kacała, *Działania psychologiczno-dezinformacyjne rosyjskich służb specjalnych*, „Studia Politologiczne” 2017, vol. 43, s. 150–152; A. Krzak, *Operational Desinformation of Soviet Counterintelligence during the Cold War*, „International Journal of Intelligence and Counterintelligence” 2022 (Spring), vol. 35, no, 1, s. 2, 5–6; AAP-6. *Słownik terminów i definicji NATO zawierający wojskowe terminy i ich definicje stosowane w NATO*, Bruksela 2014, s. 144; *NATO’s approach to countering disinformation*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm [dostęp: 4.11.2022].

¹⁰ E. Kaczyńska, D. Drewniak, op. cit., s. 74, 77–85, 119, 128–131.

¹¹ Siły japońskiego korpusu liczące na początku 72 tys. żołnierzy, wysłane XII 1918 r., opuściły Władywostok 25 X 1922 r. Natomiast starcia zbrojne z wojskami białych w Jakucji trwały jednak do wiosny 1923 r., a do połowy 1924 r. toczono jeszcze walki na Półwyspie Czukockim. Najdłuższą trwała natomiast walka z antykomunistyczną partyzantką w Azji Środkowej, a konkretnie z basmaczami – z różną intensywnością do przełomu lat 30. i 40. XX w. J. Polit, *Japonia wobec rewolucji bolszewickiej w Rosji 1917–1922*, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 4, s. 63, 71; S.E. Kirby, *Communism in Yakutia The First Decade (1918–1928)*, „Slavic Studies” 1980, vol. 25, s. 34, 42; *На страже границ Отечества. Пограничные войска России в войнах и вооруженных конфликтах XX в.*, T. 3, ред. А.И. Николаев, Москва–Граница, 2000, s. 113, 132; R. Cheda, *Jak mieszkańcy Kaukazu walczyli z ZSRR*, <https://www.rp.pl/historia/art10382661-jak-mieszkancy-kaukazu-walczyli-z-zsrr> [dostęp: 4.11.2022].

¹² R. Pipes, *Rewolucja Rosyjska*, Warszawa 2012, s. 1011–1014.

¹³ M. Mutschlechner, *The Russian Revolution and its consequences*, <https://ww1.habsburger.net/en/chapters/russian-revolution-and-its-consequences> [dostęp: 4.11.2022].

cyjny (*Riewolucyonno-wojennyi komitet*). Jednakże na skutek małej efektywności w działaniu i wzrostu tzw. aktów sabotażu, W. Lenin zlecił Feliksowi Edmundowiczowi Dzierżyńskiemu¹⁴ – wówczas zastępcy Ludowego Komisarza Spraw Wewnętrznych – stworzenie nowej struktury bezpieczeństwa (policji politycznej), która to rozprawiłaby się z kontrrewolucjonistami, a także sabotażystami. 20 XII 1917 r. uformowano policję polityczną (cywilną służbę specjalną) – Wszechrosyjską Nadzwyczajną Komisję (*Wsierossijskaja czeriezwyczajnaja komissija*), CzeKę, nazywaną potocznie również Czereszyczajką. Z kolei później przemianowaną na WCzeKa, tj. Wszechrosyjską Komisję Nadzwyczajną do Walki z Kontrrewolucją, Spekulacją i Nadużyciami Władzy przy Radzie Komisarzy Ludowych (*Wsierossijskaja czeriezwyczajnaja komissija po bor'bie s kontrrewolucyjej, spekulacyjej i priestuplenijami po dożnosti pri Sowietie narodnych komissarow*)¹⁵. Struktura ta była zrębem cywilno-wojskowych służb wywiadowczych oraz kontrwywiadowczych. Bolszewicy (komuniści) doszli do wniosku, że tzw. „opcja zerowa”¹⁶ nie wchodzi w grę, toteż w początkowym okresie, aby zdobyć władzę posłużono się byłymi oficerami wywiadu i kontrwywiadu carskich służb specjalnych (cywilnych oraz wojskowych). Oficerowie ci w początkowym okresie kształcili nowe, ideowe, ale za to niemające doświadczenia w pracy operacyjnej i funkcjonowaniu służb specjalnych kadry na potrzeby radzieckiej CzeKa-WCzeKa¹⁷.

CzeKa/WczeKa, której przewodniczącym/dowódcą był „Krwawy Feliks”, na masową skalę stosowała represje wobec przeciwników bolszewików za pomocą:

¹⁴ Feliks Edmundowicz Dzierżyński (1877–1926), Szef/przewodniczący CzeKa-WCzeKa-GPU-OGPU, zwany „Żelaznym Felkiem/Feliksem”, „Krwawym Felkiem”, z pochodzenia był Polakiem urodzonym w rodzinnym majątku ziemskim w Dzierżynowie. Był członkiem SDKiL, SDPRR i WKP(b). Brał udział w rewolucji październikowej. Uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej z 1920–1921 r. Był jednym z twórców Polrewkomu (przyszłego polskiego rządu komunistycznego). W 1924 r. został przewodniczącym Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej ZSRR (WSNCh). Będąc jednym z najbliższych współpracowników Lenina, wchodził w skład ścisłego Politbiura. Uważany jest za ojca radzieckiego wywiadu i kontrwywiadu. Uehonorowany tytułem bohatera narodowego Republiki Białorusi. W nomenklaturze radzieckiej okreśłany jako „rycerz rewolucji”. S. Frołow, *Dzierżyński. Miłość i rewolucja*, Kraków 2014, s. 25–26, 127–129, 156–158, 211–215 i nast.; F.E. *Dzierżinskii*, [w:] M. Parrish, *Soviet Security and Intelligence Organizations 1917–1990. A biographical dictionary and review of Literature in English*, New York – Westport – London 1992, s. 90–91.

¹⁵ *Cheka*, [w:] R.W. Pringle, *Historical dictionary of Russian & Soviet intelligence*, Lanham – Toronto – Oxford 2006, s. 43–44.

¹⁶ Określenie oznaczające transformację w służbach specjalnych. Poprzez całkowite zlikwidowanie istniejących dotychczas struktur (zwolnienie wszystkich pracowników i rozwiązanie wszystkich struktur wcześniejszych służb specjalnych). W miejsce poprzednich służb powołuje się nowe (uzyskuje się to poprzez nabór nowych pracowników czy też zmianę nazwy), niezwiązane i niewiązane w żadne układy z wcześniejszymi. Zabieg ten jest o tyle ryzykowny i niebezpieczny, że w początkowym okresie nowe służby są niejako ślepe (podatne na obcą penetrację wywiadowczą), a zdobycie pełnej zdolności operacyjnej może zająć tym służbom od kilku do nawet kilkunastu lat, J.H. Larecki, op. cit., s. 609.

¹⁷ K. Kraj, *W stulecie organów bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej – od WCzK do KGB*, „Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka” 2018, nr 1, s. 183.

wysiedlenia i konfiskaty mienia, podawania do wiadomości publicznej listy wrogów, rekwizycji kartek żywnościowych, zwalczania pospolitych przestępstw, przeciwdziałania spekulacji. Służba ta sprawowała funkcje ochronne partii i rządu, zajmowała się także cenzurą prasy i wydawnictw. Oprócz wyżej wymienionych zadań nowo powstała policja polityczna sprawowała funkcję sądowniczą i funkcję kata, natomiast jej rzeczywiste zadania i kompetencje były niczym nieograniczone. Warto nadmienić, że w początkowym okresie funkcjonowania WCzeKa, tj. w drugiej połowie 1918 r., na śmierć skazano 6 tys. osób, w następnym już 10 tys. Wszystko jako element walki z tymi rzeczywistymi, ale też i rzekomymi wrogami proletariatu i rewolucji¹⁸.

Ocenia się, że w okresie lat 1918–1921 ofiarami *krasnogo tierrora* padło ok. 200 tys. ludzi, tylko na owianej złą sławą Łubiance miało to być 50 tys. ofiar. Natomiast profesor Piotr Kołakowski na lata 1917–1923 liczbę zamordowanych określa na co najmniej 0,5 mln ludzi, jednakże podanie pełnej liczby ofiar, które zginęły za sprawą czekistowskich egzekucji nawet współcześnie nie jest możliwe¹⁹.

20 XII 1920 r. Dzierżyński w strukturze WCzeKa utworzył Wydział Zagraniczny (*Inostrannyj otdiel*) – INO, który zajmował się prowadzeniem wywiadu poza Rosją Radziecką²⁰. Ówczesna struktura wywiadowcza pierwszego państwa robotników i chłopów ściśle prowadziła kooperację z Wydziałem Łączności Międzynarodówki Komunistycznej. Z kolei Wydział ten utrzymywał ścisłe związki z legalnymi bądź nielegalnymi strukturami partii komunistycznych (socjalistycznych). Do głównych zadań INO należało dostarczanie do Rosji Radzieckiej materiałów wywiadowczych, utrzymanie sieci kurierskiej, jak i również obsługa skrytek i wybranych rezydentur wywiadu radzieckiego. Oprócz tego *Inostrannyj otdiel* trudnił się przesyłaniem środków na finansowanie zakonspirowanych struktur partii komunistycznych czy też zabezpieczeniem pod względem materiałowym (propagandowym) tych partii²¹.

18 III 1921 r. Rosja Radziecka podpisała traktat ryski z II Rzeczpospolitą, kończący niewypowiedzianą wojnę pomiędzy obydwooma państwami. Kolejnym krokiem, aby uspokoić sytuację wewnątrz państwa szarpanego różnymi konfliktami było wprowadzenie Nowej Polityki Ekonomicznej, oznaczającej częściowy powrót do zasad gospodarki kapitalistycznej. Tym samym zapoczątkowano proces wychodzenia z politycznej i międzynarodowej izolacji²².

¹⁸ K. Grünberg, *Szpiedzy Stalina. Z dziejów wywiadu radzieckiego*, Warszawa 1996, s. 10–12, S. Frołow, op. cit., Kraków 2014, s. 177–180.

¹⁹ P. Kołakowski, *Pretorianie Stalina. Sowietkie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2010, s. 78.

²⁰ W. Долматов, *Служба внешней разведки Российской Федерации. 100 лет. Документы и свидетельства*, Москва 2021, s. 6–7, 16.

²¹ A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939*, Toruń 2006, s. 31–33.

²² J. Borzęcki, *Pokój ryski 1921 roku i kształtowanie się międzywojennej Europy Wschodniej*, Warszawa 2012, s. 322, 388.

28 XII 1921 r. w wyniku IX Wszechzwiązkowego Zjazdu Rad podjęto decyzję o rozwiązaniu zniechęconej przez społeczeństwo WCzeKa. Na jej miejsce powołano Państwowy Zarząd Polityczny (*Gosudarstwiennoje političeskoje uprawlenije*) – GPU i podporządkowano tę instytucję Ludowemu Komisariatowi Spraw Wewnętrznych (*Narodnyj komissariat gosudarstwiennoj biezopasnosti*) – NKWD. Formalnie nastąpiło to 2 II 1922 r. Manewr zastosowany przez F.E. Dzierżyńskiego był swego rodzaju rosyjską *maskirowką*²³ polegająca na kosmetyczno-propagandowej zmianie li tylko nazwy, zachowano prerogatywy przysługujące WczeKa, a całość kadr i aparatu represji przeszła do instytucji zwanej odtąd – GPU²⁴.

30 XII 1922 r. decyzją I Zjazdu Rad przemianowano obowiązującą nazwę państwa, tj. Rosja Radziecka, na Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich (*Sojuz Sowietkich Socjalistycznych Riespublik*) – ZSRR. Wydarzenie to wiązało się ze zmianami w nomenklaturze instytucji państwa komunistycznego. W taki oto sposób 2 XII 1923 r. Państwowy Zarząd Polityczny – GPU wyodrębniono ze struktur Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych i nadano mu nową nazwę, tj. Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny (*Objedinionnoje gosudarstwiennoje političeskoje uprawlenije*) – OGPU²⁵.

Do zasadniczych działań OGPU należało:

- ochrona ustroju ZSRR, zwalczanie szpiegostwa oraz bandytyzmu,
- zwalczanie buntów i powstań wymierzonych przeciwko władzom radzieckim,
- ochrona i zabezpieczenie granic państwowych, przeciwdziałanie przemyślnictwu, a także zapobieganie nielegalnemu przekraczaniu granicy,
- utrzymanie bezpieczeństwa na szlakach komunikacyjnych: lądowych, kolejowych oraz wodnych,
- pozyskiwanie w innych państwach informacji mających znaczenie polityczne, ekonomiczne, a także społeczne,
- nadzór (osłona kontrwywiadowcza) własnego personelu dyplomatycznego,
- sondowanie oraz penetracja (wywiadowcza i kontrwywiadowcza) organizacji, partii politycznych będących w opozycji, które przebywały na emigracji²⁶.

Organem kierowniczym (decyzyjnym) GPU-OGPU było kolegium, w którego skład wchodziło 13 szefów zarządu głównego, dwóch zastępców i przewodniczący/prezes (komisarz I rangi). Przewodniczącym OGPU aż do śmierci w 1926 r. był Feliks E. Dzierżyński. Centrala (siedziba) GPU-OGPU znajdowała się na tzw. Łubiance (pl. Łubiański) w Moskwie. Centrala Zjednoczonego Państwowego Zarządu

²³ *Maskirowka* – to rosyjski termin wojskowy i wywiadowczy oznaczający strategiczny podstęp mający na celu oszukanie lub zanegowanie dotychczas uzyskanych informacji przez przeciwnika, *Maskirovka*, [w:] R.W. Pringle, op. cit., s. 153.

²⁴ H. Ćwięk, *Działalność wywiadu sowieckiego na polskim pograniczu w latach trzydziestych*, Warszawa 1995, s. 15.

²⁵ K. Paduszek, *Zajrzeć do mózgu Lenina. Wywiad II Rzeczypospolitej a postrewolucyjna Rosja*, Łomianki 2016, s. 142; N. Cawthorne, *The crimes of Stalin. The murderous career of red tsar*, London 2011, s. 93.

²⁶ H. Ćwięk, op. cit., s. 15.

Politycznego (OGPU) składała się następujących komponentów: Oddział Informacyjno-Rejestracyjny (*IRO*), Oddział Kontrwywiadowczy (*KRO*), Oddział Ochrony Linii Kolejowych i Transportu (*DTO*), Oddział Ekonomiczny (*EKO*), Oddział Specjalny (*OO*), Oddział Tajny (*SO*), Oddział Wschodni (*WO*), Oddział Specjalny (*SPEKO*), Oddział Pograniczny (*PO*), Oddział Zagraniczny (*INO*), Oddział Operacyjny (*OOPER.*), Korpus/Oddział Feldjegerów/Kurierów, Dział/Oddział Administracyjny²⁷.

Oddział Specjalny (*Osobyj otdiel – OO*), zajmował się pracą operacyjną w Siłach Zbrojnych Rosji Radzieckiej/ZSRR, stał na straży przestrzegania dyscypliny wojskowej w Armii Czerwonej i Czerwonej Flocie²⁸. Innymi słowy cywilna służba specjalna pełniła rolę kontrwywiadu wojskowego/służby kontrwywiadu wojskowego.

Oddział Kontrwywiadowczy (*Kontrrazwiedywatielnoje otdielenije – KRO*), prowadził działalność kontrwywiadowczą wobec instytucji takich jak: państwowe, administracyjne, społeczno-kulturalne, wojskowe oraz obejmował kontrwywiadowczo wszystkie misje akredytowane (dyplomatyczne) na terytorium ZSRR. W swej pracy stosował zarówno metody kontrwywiadu obronnego (pasywnego), jak i ofensywnego (aktywnego) wobec obcych służb specjalnych. Oddział Kontrwywiadowczy utrzymywał ścisły kontakt z Razwieduprem (wywiadem wojskowym), późniejszym IV Oddziałem Sztabu Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej.

Oddział Zagraniczny (*Inostrannoje otdielenije – INO*), komórka ta funkcjonowała wyłącznie poza granicami ZSRR, wewnątrz placówek dyplomatycznych i konsularnych państwa radzieckiego. Nadzorowała pracę siatek, a także rezydentur wywiadowczych (agenturalnych). Działania INO charakteryzowały się zdobywaniem informacji o znaczeniu politycznym, gospodarczym, naukowym oraz wojskowym. Ponadto INO zajmował się kontrolą i rozbijaniem rosyjskiej białej emigracji²⁹.

GPU-OGPU służbowo podlegały oddziały wojsk wewnętrznych, a także pułki Wojsk Ochrony Pogranicza – WOP – (tzw. *pogranotriady – PO*). W każdym pogranotriadzie ulokowany był pomocnik dowódcy, który to z kolei zajmował się tzw. SOCz-em (*Siekrietno-opieratiwnaja czast’*) – tajnymi działaniami operacyjnymi. Główną domeną SOCzu były działania informacyjne na rzecz dowódców PO, a także nadzorowanie pracy agenturalnej w pasach odpowiedzialności (operacyjnych) podległych ściśle strażnikom pogranotriadów WOP. W zakres zadań jednostek SOCz Wojsk Ochrony Pogranicza wchodziło prowadzenie wywiadu, kontrwywiadu, kontrola ruchu granicznego, zwalczanie przemytu, jak i również badanie nastrojów ludności osiadłych na pograniczu oraz sondowanie stopnia lojalności i morale oddziałów pełniących służbę na granicy³⁰.

²⁷ Ibidem, s. 16.

²⁸ Ibidem, s. 18–19; P. Kołakowski, *Pretorianie Stalina...*, s. 26.

²⁹ H. Ćwięk, op. cit., s. 17–18; A. Peptoński, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996, s. 228–229.

³⁰ P. Kołakowski, *Zwalczanie szpiegostwa sowieckiego przez polski kontrwywiad w dwudziestoleciu międzywojennym. Zarys problematyki*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 3, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2015, s. 22–23.

Pogranotriady (Wojska Ochrony Pogranicza) oprócz ww. zadań służbowych, za pomocą oficerów wywiadowczych miały organizować działania sabotażowe³¹ i dywersyjne³² wobec państw sąsiednich i pełnić kontrolę nad tą aktywnością. Za realizację działań specjalnych (operacyjnych) byli odpowiedzialni: dowódca Wojsk Ochrony Pogranicza, zastępca dowódcy do spraw politycznych (tzw. oficer polityczny – politruk) oraz pomocnicy ds. operacyjnych i wywiadowczych, wspomnianego dowódcy PO³³.

21 I 1924 r. zmarł Włodzimierz I. Lenin, a po dwóch latach – 20 VII 1926 r. – Feliks E. Dzierżyński, „ojciec założyciel” i przewodniczący wojskowo-cywilnych służb specjalnych, tj. CzeKa, WczeKa, GPU, OGPU, schedę po którym przejął jego zastępca (od 1923 r.) będący również z pochodzenia Polakiem – Wiaczesław (Wiesław) Rudolfowicz Mienżyński, i funkcję tę sprawował do śmierci w 1934 r.

10 VII 1934 r. z mocy rozkazu nr 1 komisarza ludowego spraw wewnętrznych Gienricha Grigoriewicza Jagody, OGPU przekształcono w Zarząd Główny Bezpieczeństwa Państwowego (*Głównoje uprawlenie gosudarstwiennoj biezopasnosti*) – GUGB, którego włączono do Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych – NKWD. W istocie była to kontynuacja OGPU, gdyż struktury organizacyjne w początkowym okresie funkcjonowania nie uległy znaczącym zmianom. Natomiast w następnych latach doszło do szeregu licznych zmian strukturalnych, kadrowych i organizacyjnych w nazewnictwie komórek wewnętrznych³⁴.

³¹ Sabotaż (ang. *sabotage*, ros. *sabotaż*) jest to działanie zamierzone mające na celu dezorganizację, wymigiwanie się lub niestaranne wykonywanie pracy, jak i również czynności ukierunkowane na uniemożliwienie realizacji pewnego planu lub uszkodzenie środków służących do produkcji. Akt sabotażu popełnia osoba, która swym działaniem chce uniemożliwić bądź utrudnić właściwe funkcjonowanie obiektów lub elementów infrastruktury militarnej, krytycznej, przemysłowej itd., co w konsekwencji może spowodować komplikacje w funkcjonowaniu państwa. Zazwyczaj działania sabotażowe są przygotowywane i podjęte do realizacji przez wyselekcjonowane jednostki lub też ugrupowania partyzanckie, w głównej mierze nadzorowane przez służby specjalne. Wyspecjalizowane komórki sabotażowe uruchamiane są celem prowadzenia działań sabotażowych na czas wojny, jak np. niemiecki Werwolf, radziecka partyzantka czy Kedyw Armii Krajowej. *Polskie służby specjalne. Słownik*, red. K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2011, s. 180.

³² Dywersja (łac. *diversio*, ang. *diversion*, ros. *diwersija*) są to działania prowadzone w czasie pokoju i wojny mające na celu odwrócenie uwagi nieprzyjaciela, zazwyczaj prowadzone z ukrycia aby zdeorganizować siły i system obronny nieprzyjaciela a także gospodarkę. Poprzez dywersję należy rozumieć zwykłą jednorazową operację, jak i również działania prowadzone w dłuższym okresie czasu ukierunkowane na permanentną destabilizację wrogiego państwa. Głównie dywersja realizowana jest przez konkretne agendy służby specjalnych oraz komórki sił zbrojnych państwa, najczęściej przy pomocy wojsk specjalnych. *Polskie służby specjalne...*, s. 70; *The Britannica Dictionary* [online], hasło: *diversion*, <https://www.britannica.com/dictionary/diversion>, [dostęp: 8.11.2022].

³³ W. Włodarkiewicz, *Przed 17 września 1939 roku. Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenie polskiej naczelnych władz wojskowych 1921–1939*, Warszawa 2002, s. 177–178; A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 116.

³⁴ A. Кокурин, В.Н. Петров, *Лубянка ВЧК-ОГПУ-КВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ 1917–1960*, Москва 1997, s. 12–17.

Zarząd Główny Bezpieczeństwa Państwowego w ramach NKWD w znacznym stopniu zwiększył własny zakres i obszar działalności. Pomimo dotychczas szerokiego spektrum możliwości działania uzyskał nowe kompetencje – polityczne, ale także sądownicze. Kompletniej ideologizacji podporządkowano służby wywiadowcze i kontrwywiadowcze Związku Radzieckiego. Bez jakichkolwiek nakazów/pozwoleń służby te mogły dokonywać aresztowania, przesłuchania czy nawet egzekucji osób podejrzanych o niełojalność (nieprawomyślność)³⁵.

Gienrich G. Jagoda funkcję szefa GUGB i ludowego komisarza spraw wewnętrznych pełnił do 1936 r., następnie stanowisko to przejął Mikołaj Iwanowicz Jeżow. Na skutek krwawych czystek wewnątrz ZSRR, zapoczątkowanych przez Jagodę, a kontynuowanych przez Jeżowa, okres ten był nazywany Wielkim Terrorem i cechował się obniżeniem zdolności operacyjnych na każdym szczeblu państwowym w tym aparatu wywiadu i kontrwywiadu. Jeżowa na stanowisku ludowego komisarza spraw wewnętrznych/szefa NKWD, 8 XII 1938 r. zastąpił jego pierwszy zastępca – Ławrientij Pawłowicz Beria. Nowy szef doprowadził do końca „dzieło” swych poprzedników, eliminując resztę przeciwników reżimu komunistycznego, tych rzeczywistych bądź domniemych³⁶.

Radzieckie służby specjalne niezwykle sprawnie działały przy pomocy ambasad, konsulatów czy poselstw. Dla ZSRR był to jeden z priorytetowych elementów prowadzenia działalności informacyjno-wywiadowczej. Poselstwo, a od 1934 r. ambasada Rosji Radzieckiej/ZSRR w Warszawie, przeciwko II RP realizowała szereg czynności w poniższych obszarach charakterystycznych dla służb specjalnych:

- prowadziła wywiad wojskowy, polityczny, a także kontrwywiad aktywny (ofensywny),
- realizowała działania propagandowo-agitacyjne w stosunku do mniejszości osiadłej na pograniczu wschodnim II RP,
- zajmowała się kierowaniem i organizacją działalności sabotażowo-dywersyjnej czy wręcz terrorystycznej³⁷.

Prócz ambasad, konsulatów czy poselstw działaniami informacyjnymi zajmowały się przedstawicielstwa Ludowego Komisariatu Handlu Zagranicznego ZSRR – Wnieszorg. Oficjalną misją Wnieszorgu było występowanie w imieniu ZSRR w kontaktach handlowych z innymi państwami. Nieoficjalnym zadaniem było realizowanie permanentnego wywiadu gospodarczego, a także współpraca z wywiadem politycznym oraz wojskowym³⁸.

Na domiar tego Związek Radziecki posiadał liczonych w tysiącach, jeśli nie setkach tysięcy, sympatyków nowego ustroju komunistycznego, a także działaczy partii komunistycznych (socjalistycznych) będących skupionych w Kominter-

³⁵ A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 122.

³⁶ *Ibidem*, s. 139–142.

³⁷ *Ibidem*, s. 123–124.

³⁸ *Ibidem*.

nie. Osoby te stanowiły potencjalne źródło (tzw. ideowe) informacji, werbunku dla radzieckich służb specjalnych³⁹.

Radziecki wywiad wojskowy był tworzony równoległe z formującą się Robotniczo-Chłopską Armią Czerwoną (*Rabocze-kriestianskaja krasnaja armija*) – RKKA. Po puczu październikowym (listopadowym) resztki ostatnich carskich struktur wywiadowczych całkowicie przestały wówczas funkcjonować. W fazie początkowej czynności rozpoznawczo-wywiadowcze realizował Oddział Informacyjny Komisariatu Spraw Wojskowych oraz Wszechrosyjski Sztab Polowy. Były to działania taktyczne mające na celu zwalczanie oraz rozpracowywanie ówczesnych przeciwników Armii Czerwonej, tj. państw interwencji, a przede wszystkim sił białogwardyjskich generałów⁴⁰.

Wobec reorganizacji komórek sztabowych w maju 1918 r. zdecydowano się utworzyć regulamin wywiadu i kontrwywiadu wojskowego. Utworzono dwa oddziały z wyłączonego ze Sztabu Dowództwa Armii. Wywiad wojskowy prowadził Wydział Informacyjny, który wchodził w skład Oddziału Ogólnego. Początkowo wywiad wojskowy nazywał się Oddziałem Informacyjnym (Registrot⁴¹), zaś Oddziały Polityczne Zarządu Politycznego (Rewwojensowiet) – Rewolucyjna Rada Wojskowa, prowadząca wywiad zagraniczny zajmowała się kontrwywiadem w jednostkach RKKA. Jan Karłowicz Berzin jest uznawany za architekta radzieckiej wojskowej służby wywiadowczej. Opracował on sztywne struktury organów terenowych i centrali, równocześnie określając zadania i cele wywiadowcze dla tej służby⁴².

Naczelne władze wojskowe oraz Lew Trocki – ludowy komisarz spraw wojskowych i marynarki wojennej – powzięły decyzje o sięgnięciu po specjalistów (*gizensztabistów*) z byłych carskich tajnych służb. Tym samym nie zdecydowano się na tzw. opcję zerową (budowę od podstaw) w radzieckich wojskowych służbach specjalnych. Podobnie jak to miało miejsce wobec cywilnej (politycznej) służby specjalnej – WCzeKa i pochodnych tej służby. Dzięki temu zabiegowi relatywnie szybko udało się wykształcić nowe kadry dla nowo powstałych wojskowych służb specjalnych.

Kapitan Gieorgij Teodori, były carski oficer, był pierwszym szefem wywiadu wojskowego⁴³. Następnie stanowisko szefa Zarządu Rejestracyjnego (Registrot) sprawował kolejny carski oficer – kpt. sztabowy Siemion Arałow⁴⁴.

³⁹ В.И. Пятницкий, *Осип Пятницкий и Коминтерн на весах истории*, Минск 2004, s. 87–88.

⁴⁰ A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 126.

⁴¹ Formalnie Registrot został utworzony dekretem Lenina 21 października 1918 r., G. Nowik, op. cit., s. 64.

⁴² A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 126–127.

⁴³ A. Peptoński, op. cit., s. 229.

⁴⁴ A. Krzak, R. Zulczyk, *Czerwona Pautina. Wywiad i kontrwywiad ZSR i Rosji*, t. 1: *Organizacja i działania radzieckich służb specjalnych w latach 1917–1941* (praca niepublikowana), mps, Warszawa 2020, s. 81–82.

Już latach 1920–1921 polska defensywa wojskowa zetknęła się radzieckim wywiadem wojskowym. Jednakże kierownictwo „polskiej dwójki” ówczesne działania realizowane przez radziecki wywiad wojskowy oceniało jako nieskuteczne. Radzieccy decydenci wojskowi i partyjni uświadomili sobie po wojnie polsko-bolszewickiej, że nie można mieć wywiadu opartego na zasadach improwizacji. Należało stworzyć służbę z prawdziwego zdarzenia, jeśli chce się mieć przewagę informacyjną nad przeciwnikiem w potencjalnym konflikcie zbrojnym⁴⁵.

Rozkazem nr 785/141 Rewolucyjnej Rady Wojskowej z dnia 4 IV 1921 r., z Zarządu Rejestracyjnego (Registrot) oraz z Oddziału Wywiadowczego Sztabu RKKA utworzono Zarząd Wywiadowczy przy Sztabie Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej (*Razwiedywatielnoje uprawlenije*) – Razwiedupr. Zarząd Wywiadowczy sprawował funkcję ośrodka centralnego wywiadu wojskowego czasu „P” (pokoju) i „W” (wojny). Następnie struktura uległa modyfikacji, przekształcając się w IV Zarząd Sztabu Generalnego Armii Czerwonej. Razwiedupr w maju 1939 r. przeobrażony został w Zarząd V Ludowego Komisariatu Obrony ZSRR⁴⁶.

Ostatnie duże przeorganizowanie wywiadu wojskowego, w tym centrali, zrealizowano w połowie 1940 r. 26 VII 1940 r. wydano rozkaz 0038 szefa Komisariatu Obrony w sprawie nowej struktury Sztabu Generalnego Armii Czerwonej. Tym samym wywiad wojskowy został włączony w skład Sztabu Generalnego i od tej pory nosił nazwę: Zarząd Wywiadowczy Sztabu Generalnego Armii Czerwonej. Naczelnikiem ówczesnego wywiadu wojskowego został mianowany generał lejtnant Filip Iwanowicz Golikow. W 1942 r. Zarząd Wywiadowczy Sztabu Generalnego Armii Czerwonej przemianowany został na Główny Zarząd Wywiadowczy (*Gławnoje razwiedywatielnoje uprawlenije*) – GRU⁴⁷.

Głównym zadaniem Zarządu Wywiadowczego Armii Czerwonej było realizowanie czynności wywiadowczych na wszystkie państwa i sprawowanie funkcji kierowniczych tym wywiadem⁴⁸.

By móc sprostać tak wysoko postawionym celom, za niezbędne należało uznać rozbudowę struktury centralnej oraz stworzyć liczną sieć agenturalną. W 1922 r., po reorganizacji, Razwiedupr składał się z trzech oddziałów kierujących działalnością rozlicznych komórek i służb pomocniczych.

Według stanu na maj 1922 r. radziecki wywiad wojskowy posiadał następującą strukturę: Kierownictwo i Sekretariat, Oddział ogólny, Oddział wywiadu agencyjnego, Sekcje: Agentury, Techniczno-dokumentalnej, Dobór agentury, Oficerowie służby, Ogólna, Oddział Informacyjno-Statystyczny, Wydziały: Zachodni, Południowo-Zachodni, Południowy oraz Wschodni, Biuro Prasowe, Biblioteka, Archiwum, Drukarnia⁴⁹.

⁴⁵ A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 126–127.

⁴⁶ A. Алексеев, А.И. Колпакиди, В.Я. Кочик, *Энциклопедия военной разведки. 1918–1945 гг.* Москва 2012, s. 912.

⁴⁷ A. Krzak, *Afera MOCR-Trust 1921–1927*, Toruń 2020, s. 86–87; *Britannica*, [online], hasło: GRU, <https://www.britannica.com/topic/GRU>, [dostęp: 8.11.2022].

⁴⁸ A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 90.

⁴⁹ *Ibidem*, s. 129–130.

Centrala wywiadu wojskowego mieściła się w Moskwie, etatowo zatrudniano zespół 112 pracowników, z czego 85 stanowi oficerowie wywiadu. W późniejszym okresie liczby te zwiększały się. Razwieduprowi podlegały służbowo organy terenowe w Związku Radzieckim, tj. okręgi wojskowe, których w początkowym okresie było 16, a później 10.

Zadania terenowych organów (okręgów wojskowych) wywiadu wojskowego przedstawiały się następująco:

- realizowanie działań wywiadowczo-dywersyjnych na tyłach przeciwnika,
- kierowanie wywiadem osobowym (agenturalnym) na szczeblu taktycznym, operacyjnym oraz strategicznym,
- prowadzenie wywiadu dyplomatycznego (za pomocą attachatów i przedstawicieli misji wojskowych), ekonomicznego, politycznego,
- analizowanie prasy, zwłaszcza wojskowej,
- kooperacja z innymi organami wywiadowczymi, zwłaszcza wywiadem zagranicznym,
- prowadzenie czynności wywiadowczych w obszarze przygranicznym,
- składanie meldunków oraz informowanie Zarządu Wywiadu wojskowego według obowiązujących przepisów i regulaminów⁵⁰.

Natomiast w zakres sekcji agencyjnych oraz wywiadowczych wchodziło: organizacja pracy i prowadzenie agentury zagranicznej (zakordonowej), typowanie i werbunek wraz ze szkoleniem agentury, organizacja rezydentur wywiadowczych, kierowanie łącznością, wykrywanie obcych sił zbrojnych, prowadzenie zestawień sytuacyjnych raportów wywiadowczych, kooperacja z jednostkami wojskowymi, zwłaszcza radionasłuchowymi, a także powietrznymi w kontekście realizowanych zadań wywiadowczych (zwiadowczych)⁵¹.

W państwie radzieckim za osłonę kontrwywiadowczą Sił Zbrojnych ZSRR odpowiadały cywilne służby specjalne (policja polityczna)⁵². Wynikało to *de facto* z nieograniczonego zakresu kompetencji i uprawnień przyznanym tymże służbom oraz modelu organizacyjnego zastosowanego w służbach specjalnych Związku Radzieckiego⁵³. W okresie funkcjonowania GPU-OGPU był to Oddział Specjalny, zaś w czasie funkcjonowania GUGB w ramach NKWD był to Wydział Specjalny/Wydział 3 (kontrwywiadowczy)⁵⁴.

Pod pojęciem wywiadu wojskowego rozumiano działalność wyspecjalizowanych organów Sił Zbrojnych Armii Czerwonej w ramach zabezpieczenia w niezbędne informacje poszczególnych dowództw, jak i kierownictwa państwowego

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ A. Krzak, R. Zulczyk, *Czerwona Pautina...*, s. 104–105.

⁵² Oprócz Związku Radzieckiego, a obecnie Federacji Rosyjskiej, taki model organizacyjny przyjęły również niektóre państwa byłego bloku wschodniego jak m.in. Bułgaria, Czechosłowacja oraz Węgry, gdzie kontrwywiad wojskowy/służba kontrwywiadu wojskowego była częścią składową cywilnych służb specjalnych. J.H. Larecki, op. cit., s. 421.

⁵³ H. Cwiąg, op. cit., s. 18.

⁵⁴ J.H. Larecki, op. cit., s. 709, 713–716.

(decydentów) w niezbędne dane (za pomocą analizy wywiadu) do podejmowania konkretnych decyzji. Wywiad ten dzielił się na: taktyczny, operacyjny, strategiczny w stosunku do prowadzonych zadań (czynności)⁵⁵.

Cechą charakterystyczną radzieckich cywilnych oraz wojskowych służb specjalnych było oparcie swej pracy/działalności na masowo werbowanej/pozyskiwanej agenturze na każdym z trzech poziomów działalności operacyjnej. W gruncie rzeczy metody i formy stosowane przez wywiad cywilny i wojskowy Związku Radzieckiego nie odbiegały od siebie. Z tym zastrzeżeniem, że wywiad wojskowy kładł większy nacisk na dobór i szkolenie swych agentów niż jego cywilny odpowiednik.

Jak już wspomniano, najistotniejszym komponentem pracy wywiadowczej służb radzieckich był wywiad osobowy (agenturalny). Na każdym z trzech poziomów pracy operacyjnej radziecka *razwiedka*⁵⁶ zdobywała dane głównie za pomocą agentów, którzy byli werbowani do współpracy zazwyczaj przez oficerów wywiadu (kadrowych pracowników) i zwykle pozostawali z nimi w poufnej łączności. Pojedynczych agentów można było łączyć w kilkusobowe grupy agenturalne lub też samodzielne rezydentury wywiadowcze. Ich działalność informacyjną ubezpieczała lokalna lub zagraniczna agentura wspomagająca, w postaci łączników, kurierów, agentów obsługujących lokale adresowe, konspiracyjne, kierowników punktów przerzutowych oraz wiele innych osób⁵⁷.

Radzieckie służby wojskowe czy cywilne werbowaty swych agentów bądź rezydentów ze wszystkich warstw społecznych. W orbicie zainteresowania tych służb znajdowali się sympatycy oraz członkowie partii komunistycznych (socjalistycznych, lewicowych) – była to tzw. agentura ideowa. Ponadto w kręgu potencjalnych zainteresowań znajdowały się osoby mające nieskrępowany dostęp do kadry jednostek wojskowych, zamieszkujące w bezpośrednim bądź pośrednim otoczeniu jednostek wojskowych, pracujące w przemyśle wojskowym bądź zatrudnione w instytucjach/ośrodkach naukowo-badawczych⁵⁸.

Jak już wspomniano powyżej, członkowie partii komunistycznych (socjalistycznych, lewicowych) mieli istotne znaczenie dla prowadzonych działań wywiadowczych. Najczęściej świadomie prowadzili działalność informacyjną (szpiegowską) na rzecz Związku Radzieckiego. Ludzie ci byli zwykłymi agentami, organizatorami sieci szpiegowskich, jak i rezydentami wywiadu⁵⁹.

Podsumowując, radziecki wywiad cywilny i wojskowy zdobywał informacje poprzez:

⁵⁵ A. Krzak, R. Zulczyk, *Czerwona Pautina...*, s. 124.

⁵⁶ Разведка (*razwiedka*) – w języku rosyjskim słowo to oznacza: 1) wywiad; 2) poszukiwanie; 3) zwiad; 4) rozmowa kwalifikacyjna. I.N. Mitronowa, G.W. Sinicyna, Moskwa 1979, s. 246, 494.

⁵⁷ В. Соколов, *Военная агентурная разведка. История вне идеологии и политики*, Москва 2013, s. 24.

⁵⁸ A. Krzak, R. Zulczyk, *Czerwona Pautina...*, s. 126.

⁵⁹ Ibidem, s. 132.

- wywiad osobowy (agenturalny),
- prowadzenie działalności informacyjnej (wywiadowczej) za pomocą ambasad, konsulatów, poselstw oraz przedstawicielstw handlowych,
- zastosowanie radiowywiadu,
- zdobywanie informacji ze źródeł jawnych (biały wywiad),
- pozyskiwanie informacji za pomocą legalnych bądź nielegalnych ośrodków/placówek Międzynarodówki Komunistycznej⁶⁰.

Natomiast do zasadniczych metod działalności informacyjnej radzieckiego wywiadu należały:

- działalność wywiadowcza oparta na agenturze,
- realizowanie operacji aktywnych w domenie wywiadowczej i kontrwywiadowczej⁶¹,
- wywiad dokumentalny,
- zdobywanie niejawnych dokumentów,
- działalność pod obcą banderą⁶².

Oprócz wyżej wymienionych metod i form, radzieckie służby specjalne stosowały techniki decepcyjne, starając się oddziaływać na przeciwnika, przenikając w wewnętrzne jego struktury, zdobywając inicjatywę, wpływając na to, jak myśli oraz dostarczając mu fałszywych informacji mających na celu stworzenie mylnego obrazu ZSRR, a przede wszystkim zmylenie systemów analitycznych obcych wywiadów (światowych, zachodnich w tym polskiego)⁶³.

Warte odnotowania jest to, że ZSRR posiadało dwie służby specjalne, tj. wojskową oraz służbę cywilną (policję polityczną), nierzadko to rodziło konflikty czy też rywalizację pomiędzy obiema służbami⁶⁴. Z drugiej zaś strony decydenci polityczni mieli głębsze (szersze) spojrzenie na daną problematykę. Józef Stalin

⁶⁰ A. Krzak, *Metody i formy pracy operacyjnej radzieckiego wywiadu wykorzystywane przeciw II Rzeczypospolitej w latach 1921–1939 w ocenach i informacjach Wydziału IIb oraz jednostek terenowych kontrwywiadu wojskowego*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 4, red. A. Przyborowska, Warszawa 2017, s. 14.

⁶¹ Na określonym poziomie (najczęściej strategicznym) w rywalizacji pomiędzy służbami specjalnymi szybko okazuje się, że tak wywiad, jak i kontrwywiad przenikają się w znaczeniu terminologicznym, gdyż niejednokrotnie posługują się podobnymi narzędziami, wykonują bardzo podobne zadania, a na samym szczycie służby, tj. centrali, rozróżnienie to jest często traktowane jako umowne. C. Crandall, *Counterintelligence*, <https://www.techtarget.com/whatis/definition/counterintelligence> [dostęp: 8.11.2022]; Q. Jurecic, *Jim Baker on Counterintelligence*, <https://www.lawfaremedia.org/article/jim-baker-counterintelligence> [dostęp: 8.11.2022].

⁶² A. Krzak, *Metody i formy pracy operacyjnej...*, s. 14.

⁶³ Z. Siemiątkowski, *Dziedzictwo służb specjalnych Federacji Rosyjskiej. Od ochrony carskiej do Federalnej Służby Bezpieczeństwa*, „Studia Politologiczne” 2017, t. 43, s. 23.

⁶⁴ W okresie międzywojnia rzadko które państwa posiadały dwie służby specjalne, wykonujące podobne zadania wywiadowcze, gdyż było to głównie uzależnione od zasobności państwa i przyjętego modelu organizacyjnego służb specjalnych. ZSRR pod tym względem przodował i nie żałował środków finansowych na funkcjonowanie służb specjalnych, łożąc ogromne sumy pieniądze na realizację zadań informacyjno-wywiadowczych.

tylko nakręcał tę rywalizację. Obie służby w okresie międzywojnia realizowały podobne zadania informacyjne (gromadziły dane: wywiadowcze, wojskowe, gospodarcze, a także o polityce zewnętrznej i wewnętrznej danego kraju). W tym kontekście warto zwrócić uwagę na wymiar ekonomiczny, gdyż pozyskana ówczesnie technologia umożliwiała zwiększenie potencjału gospodarczego Kraju Rad, a z drugiej strony pozwalała zaoszczędzić czas oraz pieniądze na kapitałochłonne badania naukowe⁶⁵.

III Międzynarodówka i jej działalność antypaństwowa wobec II Rzeczypospolitej

III Międzynarodówka (zamiennie: Komintern) została utworzona z polecenia Włodzimierza I. Lenina w marcu 1919 r.⁶⁶. Głównym celem tej organizacji politycznej była pomoc organizacjom i partiom komunistycznym, socjalistycznym, lewicowym, rewolucyjnym, anarchistycznym, a przede wszystkim rozpowszechnianie idei komunistycznej w świecie. Intensywnie wspierała wyżej wymienione organizacje i partie prowadzące swoją działalność legalnie, półlegalnie bądź całkowicie nielegalnie⁶⁷. Międzynarodówka Komunistyczna określana była „centrum światowego komunizmu”, zaś miejscem nowego kultu była Moskwa, określana – „mekką komunizmu”⁶⁸.

Z racji tego, że przez długi okres czasu Rosja Radziecka/ZSRR była jedynym państwem komunistycznym, to interesy tego państwa komuniści (bolszewicy) w Moskwie interpretowali jako najważniejsze. Kraj Rad realizował politykę niejednoznaczności (dwutorowości). Z jednej strony lansując eksport rewolucji na świat, z drugiej zaś dobrobyt, pokój i współistnienie różnych narodów. Międzynarodówka Komunistyczna z formalnego punktu widzenia była tworem samodzielnym, jednakże podlegała RKP(b) i radzieckiemu rządowi. Była jednym z wielu narzędzi służącym komunistom (bolszewikom) do własnych celów strategicznych i politycznych⁶⁹.

⁶⁵ P. Kołakowski, *Pretorianie Stalina...*, s. 29; E. Krasucki, *Polish Research on the History of the Comintern: An Overview of Existing Literature and an Outline of Future Perspectives*, „Acta Poloniae Historica” 2021 (July), Vol. 123, s. 262.

⁶⁶ R. Pipes, *Komunizm*, Warszawa 2008, s. 108–111.

⁶⁷ E. Kowalczyk, „Zasady konspiracji partyjnej” – projekt końcowy Komisji ds. Nielegalnej Działalności przy Komitecie Wykonawczym Międzynarodówki Komunistycznej (1923–1925), „Dzieje Najnowsze” 2020, nr 3, s. 229–230, 234.

⁶⁸ M.M. Drachkovitch, B. Lazitch, *The Comintern: Historical Highlights. Essay, Recollections, Documents*, Stanford 1966, s. 5, 7; R. Pipes, *Rosja Bolszewików*, s. 223, 230–231; E. Kowalczyk, *Geneza Kominternu – czyli w jakim celu powstała światowa centrala ruchu komunistycznego?*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/komunizm/62643,Geneza-Kominternu-czyli-w-jakim-celu-powstala-swiatowa-centrala-ruchu-komunistyc.html> [dostęp: 24.11.2022].

⁶⁹ R. Pipes, *Rosja...*, Warszawa 1994, s. 161–162.

Komintern aktywnie prowadził kooperację z wywiadem cywilnym (politycznym) i wojskowym Rosji Radzieckiej/ZSRR, biorąc udział w licznych tajnych operacjach (działaniach): wywrotowych, terrorystycznych, sabotażowych, destrukcyjnych czy nawet określanych mianem powstańczych⁷⁰. W czerwcu 1921 r. w strukturach III Międzynarodówki – celem zsynchronizowania działalności sabotażowo-dywersyjnej i pracy wywiadowczej – powołano Wydział łączności Międzynarodowej (*Otdiel międzunarodnoj swiazi*) – OMS. Komórka ta realizowała funkcje kontrolne wobec partii komunistycznych poza granicami Rosji Radzieckiej/ZSRR, prowadziła działalność propagandową, szkoliła działaczy komunistycznych do wykonywania zadań dywersyjnych, szpiegowskich oraz zajmowała się pozyskiwaniem agentów, w tym również upakowywaniem nielegalów w danym środowisku⁷¹.

Wydział łączności Międzynarodowej był pod permanentnym nadzorem oficerów wywiadu wojskowego (Razwiedupr). Josif A. Piatnicki, organizator oraz kierownik OMS, pozostawał w komitywie z szefem Oddziału Zagranicznego (komórka wywiadu cywilnego) INO Michaiłem A. Trilisserem oraz szefem wywiadu wojskowego Janem K. Berzinem. Tym samym OMS umiejętnie prowadził kooperację zarówno ze służbą specjalną polityczną (cywilną), jak i wojskową. Wydział ten dostarczał w sposób ciągły niezbędnych informacji tak potrzebnych przemysłowi radzieckiemu i Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej⁷².

Międzynarodówka Komunistyczna w II Rzeczypospolitej działalność swą realizowała przy pomocy takich partii/ugrupowań, jak: KPRP (Komunistyczna Partia Robotnicza Polski), później od 1925 r. KPP (Komunistyczna Partia Polski)⁷³, oraz jej organów autonomicznych, a mianowicie: KPZB (Komunistyczna Partia

⁷⁰ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego (dalej: CAW WBH), zespół: Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) Wojska Polskiego 1921–1939 (dalej: Oddział II SG WP), sygn. I. 303.4.2612, *Ruch komunistyczny/zwerbowanie/ 1930–1939*, s. 31–33, 58.

⁷¹ Nielegal (ang. *illegal*, *cover operative*, ros. *nielegalnyj*) to kadrowy pracownik (oficer) wywiadu (cywilnego lub wojskowego) działający w warunkach głębokiej konspiracji na terenie państwa obcego, poza strukturami wywiadowczymi. Metoda charakterystyczna dla działalności wywiadowczej radzieckich oraz obecnych służb specjalnych Federacji Rosyjskiej. Nielegal budował swoją legendę poprzez fikcyjny życiorys, najczęściej zdobyty w państwach, gdzie lokalne służby bezpieczeństwa (w tym kontrwywiad) słabo funkcjonują lub w ogóle nie funkcjonują. Przeważnie posiadał obywatelstwo innego państwa, do którego się udawał. Proces szkolenia nielegala może trwać od kilku do nawet kilkunastu lat. Nie utrzymuje kontaktów z lokalną rezydenturą wywiadowczą. Aresztowany jest sądzony za działalność szpiegowską jak obywatel danego państwa. Zadaniem nielegala jest wtopienie się w środowisko dla utrwalenia tzw. legendy i dotarcie do interesującego obiektu, a następnie organizacja działań wywiadowczych, w tym najważniejszego, czyli zbudowania siatki szpiegowskiej. Celem większości służb wywiadowczych jest dążenie do wprowadzenia nielegala (agenta) w szeregi służby specjalnej przeciwnika, czyli posiadanie „kreta”. J.H. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych...*, s. 545–555; *Illegal*, [w:] *Glossary of Intelligence Terms and Definitions*, b.m.w. 1978, s. 7. [dokument opublikowany w wersji elektronicznej].

⁷² P. Kofakowski, *Pretorianie Stalina...*, s. 23.

⁷³ E. Krasucki, op. cit., s. 261–263.

Zachodniej Białorusi), KPZU (Komunistyczna Partia Zachodniej Ukrainy), ZMK (Związku Młodzieży Komunistycznej), „Związku Pionier”, żydowskich organizacji komunistycznych i innych mniejszych ugrupowań komunistycznych. Wszystkie wyżej wymienione partie i organizacje na gruncie prawa Rzeczypospolitej były legalne bądź półlegalne, a swe działania realizowały w warunkach całkowitej konspiracji. Ugrupowania i sympatycy tych partii byli w kręgu zainteresowań polskich służb specjalnych oraz poddani byli inwigilacji przez polskie organa bezpieczeństwa. Wynikało to ze skali zagrożeń oraz metod i form prowadzonej działalności wywrotowej ww. środowisk, zmierzającej do obalenia ustanowionego porządku konstytucyjnego⁷⁴.

Równocześnie z zawarciem traktatu ryskiego w 1921 r. rozpoczął się przerzut instruktorów bolszewickich na terytorium II RP oraz pozostałych państw Europy Środkowo-Wschodniej. W rejonie wschodniego pogranicza Rzeczypospolitej, do aktywnej działalności dywersyjnej przystąpiły bandy bolszewickich oddziałów dywersyjnych⁷⁵.

Latem 1921 r. działaniami terrorystycznymi zostały objęte wschodnie powiaty II RP, tj. sarnieński, kowelski, dubnowski, rówieński, włodzimiersko-wołyński. W następnym roku tj. w V 1922 r. przez wschodnią granicę dokonano przerzutu następnej grupy instruktorów i dowódców grup kierujących działalnością dywersyjną (destrukcyjną). W następnych latach znów kontynuowano proces destabilizacji na tzw. Kresach Wschodnich. W samym tylko 1924 r. w miesiącach kwiecień–lipiec odnotowano 83 przypadki działalności terrorystycznej band dywersyjnych oraz działaczy komunistycznych przerzuconych specjalnie w tym celu z ZSRR. Apogeum radzieckiej dywersji zbrojnej był atak na miasteczko powiatowe Stołpce z 3 na 4 VIII 1924 r. w celu uwolnienia szefa KPZB Pawła Korczika będącego członkiem Wydziału Wojskowego KPP, a także pozostałych działaczy komunistycznych⁷⁶.

Na skutek ataku na Stołpce władze polskie wkrótce powołały Korpus Ochrony Pogranicza celem wyhamowania aktów terrorystycznych. Szczytowym okresem działalności wywrotowej (dywersyjnej) na Kresach różnej maści band pochodzących zza wschodniej granicy i działaczy komunistycznych wędrujących przez pogranicze były lata 1924–1925⁷⁷.

Sekcje Międzynarodówki Komunistycznej partii komunistycznych realizujące działania propagandowe na terenie poszczególnych krajów miały punkty służące

⁷⁴ B. Mąciór-Majka, *Rozpoznanie młodzieżowego ruchu komunistycznego przez kontrwywiad cywilny II RP w okręgu krakowskim*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 6, red. J. Biernacki, B. Kubisz, Warszawa 2019, s. 135.

⁷⁵ R. Oleszkowicz, *Kontrwywiad kresowy. Działalność polskiego kontrwywiadu wojskowego na obszarze Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX w Brześciu nad Bugiem w okresie międzywojennym*, Warszawa 2020, s. 175–178.

⁷⁶ A. Krzak, R. Zulczyk, *Czerwona Pautina...*, s. 242–245.

⁷⁷ *Ibidem*; A. Ochał, *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Szczecin 2019, s. 12–14.

do agitacji (agitpunkty), a także niezależne sieci konspiracyjne. We współpracy z Wydziałem łączności Międzynarodowej zajmowały się kontrabandą literatury wywrotowej (tzw. bibuły) oraz działaczy komunistycznych.

Na obszarze Rzeczypospolitej szczególnie aktywne działania wywiadowcze realizowano na poniższych kierunkach:

- na wschodnim pograniczu radziecko-polskim, pośród mniejszości ukraińskiej, białoruskiej oraz żydowskiej,
- w interiorze II RP aktywność skierowana na ośrodki przemysłowe i liczne skupiska robotnicze m.in.: Warszawę, Kraków, Poznań, Górny Śląsk, Zagłębie Dąbrowskie, Radom, Kielce, Białystok, Skarżysko, Przemyśl⁷⁸.

Na terytorium II RP priorytetowe zadania wywiadowcze prowadziły zakonspirowane struktury wojskowe Komunistycznej Partii Polski (KPP) – takie komórki, jak: tzw. „wojskówka” WW KPP (Wydział Wojskowy KPP) oraz WTW KPP (Wydział Techniki Wojskowej KPP). Komórki te tworzone były na zasadach podobnych do organizacji sieci wywiadowczej, i jak już zostało wspomniane funkcjonowały w całkowitej konspiracji⁷⁹.

Genezy Wydziałów Wojskowych KPP szukać należałoby już z początkiem 1919 r., kiedy został utworzony WAW (Wydział Agitacji w Wojsku) w ramach KPRP. Zasadniczym zadaniem tego wydziału było hamowanie procesu tworzenia się armii polskiej oraz prowadzenie destrukcyjnej propagandy (agitacji) wśród żołnierzy. Działania te miały na celu spowodować anarchizację życia społecznego, a finalnie wywołać rewolucję. Stefan Żbikowski – słynny działacz komunistyczny, odznaczający się doświadczeniem bojowym zdobytym podczas wojny domowej w Rosji – stał na czele struktur wojskowych w KPRP. Jednakże polskie struktury bezpieczeństwa rozpoznały nielegalną działalność Żbikowskiego i ją zlikwidowały. W pierwszych latach funkcjonowania Wydziały Wojskowe były skutecznie neutralizowane przez polskie służby defensywne tj. defensywę polityczną (policję polityczną [kontrwywiad cywilny – tzw. defę]) oraz defensywę wojskową (kontrwywiad wojskowy). Mimo sprawności funkcjonowania polskich służb bezpieczeństwa, „wojskówce” nie należy przypisywać niezaangażowania czy też braku podejmowania jakichkolwiek działań destrukcyjnych czy terrorystycznych, wprost przeciwnie⁸⁰.

⁷⁸ A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 156.

⁷⁹ A. Peptoński, op. cit., s. 229.

⁸⁰ M. Krzysztofiński, *Funkcjonowanie Wydziałów Wojskowych KPRP/KPP, KPZU i KPZB. Stan badań, perspektywy badawcze*, „Res Geste. Czasopismo Historyczne” 2020, nr 10, s. 117–118; Akcją *stricte* terrorystyczną w pierwszych latach niepodległości II RP był zamach bombowy zorganizowany przez polskich komunistów w Cytadeli Warszawskiej. Akcję bombową zorganizowali m.in. dwaj oficerowie Wojska Polskiego: por. Walery Bagiński z Centralnej Szkoły Zbrojniczej w Warszawie oraz pirotechnik ppor. Antoni Wiczorkiewicz. Mimo iż obaj byli w przeszłości członkami Polskiej Organizacji Wojskowej, to w pierwszych latach niepodległości przystąpili do Komunistycznej Partii Robotniczej Polski. M. Żuławnik, *Zamach w Cytadeli Warszawskiej*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/42268,Zamach-w-Cytadeli-Warszawskiej.html>, [dostęp: 24.11.2022].

W 1925 r. Wydziały Wojskowe KPP, wobec przeprowadzonych licznych aresztowań, praktycznie przestały istnieć. Dopiero w maju 1926 r. zainicjowano odtworzenie jego struktur w KPP. Następnie rok później, w 1927 r., utworzono CWW (Centralny Wydział Wojskowy) z przeformowania Wydziału Agitacji w Wojsku KPP, po czym wyodrębniono go ze struktur Komunistycznej Partii Polski. Centralnemu Wydziałowi Wojskowemu merytorycznie podlegały Wydziały Techniki Wojskowej, a także Wydziały Wojskowe obejmujące Okręgi Korpusów (OK). Natomiast Wydziały Wojskowe dzieliły się zaś na tzw. jacejki komunistyczne (komórki wojskowe) będące strategicznie umiejscowione w instytucjach, jednostkach, sztabach Wojska Polskiego oraz w zakładach świadczących usługi na rzecz wojska⁸¹.

Ogólnie rzecz biorąc, Centralny Wydział Wojskowy był odpowiedzialny za prowadzenie działalności destrukcyjnej (wywrotowej) w WP. Docelowo działania CWW były skierowane na wykreowanie własnej siły zbrojnej (armii), która to współdziałałaby z Armią Czerwoną w chwili wybuchu konfliktu zbrojnego z państwem polskim⁸².

Na przełomie lat 1927/1928 nowe kadry Wydziałów Wojskowych były edukowane w specjalnie powołanym ośrodku, tj. w Wojskowej Szkole Politycznej w Moskwie. Zadaniem owej instytucji było odpowiednie przygotowanie działaczy komunistycznych do realizacji działalności informacyjnej (szpiegowskiej) oraz wywrotowej (dywersyjnej) na obszarze II RP. Szkoła ta służbowo była podporządkowana Wydziałowi łączności Międzynarodowej Kominternu. Kontrolę oraz kadre wojskową zapewniał wywiad wojskowy (Razwiedupr) i OGPU (policja polityczna). Zespół zarządzający stanowili doświadczeni oficerowie (kadrowi pracownicy) wywiadu oraz członkowie Międzynarodówki Komunistycznej, Polacy – Stefan Żbikowski, Leon Purman⁸³.

Notabene działaczy partii komunistycznych wysyłano na specjalistyczne kursy, które odbywały się na terytorium Związku Radzieckiego. Poza zagadnieniami obowiązkowymi, jakimi było studiowanie marksizmu-leninizmu, uczono działaczy komunistycznych przedmiotów praktycznych, tj. sposobów zdobywania informacji wywiadowczych, organizowania grup sabotażowych czy też dywersyjnych⁸⁴.

Aktywność Wydziałów Wojskowych w szeregach Wojska Polskiego miała postać działań szpiegowskich, terrorystycznych oraz wywrotowych. WW indoktrynując młodzież oraz przekonując ją o konieczności prowadzenia wojny wojnie (oznacza to przeciwdziałanie wojnie) z ZSRR, zamierzały zakwestionować zaufanie do WP (ówczesnego rdzenia państwa polskiego), a tym samym pośrednio do II Rzeczypospolitej.

---

⁸¹ A. Krzak, *Kontrywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 217.

⁸² M. Krzysztofiński, op. cit., s. 119.

⁸³ Prócz wymienionych kadre dydaktyczną stanowili: Feliks Kon, Jan Unslicht, Stefan Bortnowski oraz Karol Świerczewski. A. Krzak, *Kontrywiad II Rzeczypospolitej...*, s. 213.

⁸⁴ H. Cwiąg, op. cit., s. 18.

Z analiz Oddziału II SG WP *expressis verbis* wynikało że CWW KPP był jednym z instrumentów radzieckiego wywiadu wojskowego (Razwiedupra), mającym na celu gromadzenie informacji o znaczeniu militarnym⁸⁵.

Oddzielną częścią struktur organizacyjnych Centralnego Wydziału Wojskowego były podporządkowane mu WTW (Wydziały Techniki wojskowej) zajmujące się zabezpieczeniem pod względem logistycznym oraz technicznym struktur terenowych (jacejek komunistycznych) oraz Wydziałów Wojskowych KPP. Członkowie WTW organizowali składy materiałów wybuchowych, amunicji, broni oraz innego wyposażenia koniecznego do prowadzenia działalności terrorystycznej⁸⁶, wywrotowej i szpiegowskiej. Co więcej, Wydziały Techniki Wojskowej zajmowały się prowadzeniem łączności między wydziałami wojskowymi oraz pozostałymi komórkami. Również ich rolą było zorganizowanie zaplecza do wystąpień na obszarze Rzeczypospolitej.

Reasumując, zadania, jakie prowadziła „wojskówka” KPRP/KPP, były następujące:

- organizacja i realizacja działań mających charakter sabotażowo-dywersyjny,
- prowadzenie agitacji komunistycznej pośród żołnierzy i społeczeństwa,
- badanie nastrojów wewnątrz społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem kadry i żołnierzy WP,
- prowadzenie działalności informacyjnej w obiektach i jednostkach wojskowych poprzez pozyskiwanie dokumentów niejawnych, badanie nastrojów wewnątrz armii, zdobywanie: dokumentów oraz planów na temat organizacji pokojowej i wojennej sił zbrojnych, charakterystyk wyższych dowódców i kadry oficerskiej⁸⁷.

Wraz z odbudową struktur wojskowych KPP działacze komunistyczni od 1931 r. zintensyfikowali swoje działania propagandowo-agitacyjne w jednostkach wojskowych WP. Pomimo sukcesywnego procesu stabilizacji stosunków ze wschodnim sąsiadem, polscy działacze komunistyczni nie zaniechali prowadzenia działalności dywersyjnej i wywrotowej. Polscy komuniści uważali, że WP jest ostoją II Rzeczypospolitej. Tym samym podwoili działalność agitacyjną pośród żołnierzy, położono dalszy nacisk na tworzenie zakonspirowanych struktur partyjnych. Innymi słowy, kontynuowano działalność informacyjną (szpiegowską) na potrzeby Związku Radzieckiego⁸⁸.

Komunistyczna Partia Polski i jej satelity oraz pozostałe przybudówki, a konkretnie działacze komunistyczni przygotowali grunt pod budowę rezydentur wy-

⁸⁵ M. Krzysztofiński, op. cit., s. 119.

⁸⁶ Współcześnie może wydawać się to dziwne, ale w okresie dwudziestolecia międzywojennego terroryzm (i działania terrorystyczne) w II RP były jedną z metod działań nie tylko polskich komunistów, ale także Ukraińców skupionych w Ukraińskiej Organizacji Wojskowej/Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów czy też niemieckich organizacji paramilitarno-dywersyjnych.

⁸⁷ CAW WBH, Oddział II SG, sygn. I. 303.4.2612, *Ruch komunistyczny...*, s. 23; A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 156; A. Peptoński, op. cit., s. 229.

⁸⁸ A. Krzak, *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej...*, s. 213–214.

wiadowczych. Dodatkowo aparat ten udostępnił radzieckim służbom specjalnym własne sieci kurierskie w celu prowadzenia łączności między centralą wywiadowczą a agenturą oraz rezydenturą (tj. aktywami agenturalnymi). Działalność ta trwała niezmiennie aż do wybuchu drugiej wojny światowej. Niestety nie wszystkie aktywa agenturalne udało się wykryć w dwudziestoleciu międzywojennym polskiemu kontrwywiadowi wojskowemu i cywilnym organom bezpieczeństwa, czego przykładem mogą być osoby takie jak: kapitan Gwardii Ludowej Włodzimierz Lechowicz, ppor. Alfred Jaroszewicz, ppor. Stanisław Nienaftowski, Henryk Buczyński i wielu innych⁸⁹, czy też jeden z dotychczas najgroźniejszych znanych agentów radzieckiego wywiadu wojskowego, jakim był rezydent wywiadu Samuel Fogelson, który zwerbował wyżej wymienionych do swojej siatki szpiegowskiej⁹⁰. Wymienieni oficerowie i urzędnicy cywilni nie tylko nie zostali wykryci ani aresztowani, przed rozpoczęciem II wojny światowej oraz w jej trakcie kontynuowali destrukcyjną działalność na szkodę konspiracyjnych struktur Polskiego Państwa Podziemnego. Ponadto pracowali na rzecz obcego państwa, z którym Polska była w nieformalnym stanie wojny, za co groził najwyższy wymiar kary – śmierć.

W wyniku czystki przeprowadzonej w latach 1936–1937 nastąpił kres aktywnej działalności „wojskówki”. Międzynarodówka Komunistyczna, za sprawą decyzji podjętych na Kremlu, zaprzesała dofinansowywania KPP i wzięła aktywny udział w sprowadzeniu kierownictwa partii do ZSRR. Kierownictwo Kominternu partycypowało w procesie rozwiązania KPP i późniejszych represjach w stosunku do polskich działaczy komunistycznych⁹¹.

Po czystce z lat 1936–1937 aktywność polskich komunistów prawie całkowicie wygasła, natomiast aktywność pozostałych członków KPP, którzy uniknęli śmierci, postrzegano do kampanii wrześniowej jako marginalną⁹². Niektórzy funkcjonariusze partyjni wyjechali na „polecenie służbowe” do Związku Radzieckiego i tam skończyli żywot, część opuściła Polskę, rozjeżdżając się po świecie, a jeszcze inni odbywali wieloletnie kary pozbawienia wolności w zakładach penitencjarnych. Chichot historii sprawił, że, paradoksalnie, to właśnie dzięki odbywaniu kar w więzieniu ludzie ci uniknęli śmierci z rąk katów Jeżowa *et consortes* lub – w sprzyjających okolicznościach – więziennych lochów Łubianki bądź też wieloletniego umieszczenia w GUłagu – Głównym Zarządzie Obozów Pracy⁹³.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Natomiast tego, ilu dokładnie zwerbował agentów do swojej siatki szpiegowskiej Samuel Fogelson, do dziś nie wiadomo. Wiemy natomiast jedno, że był wysoko cenionym przez własną centralę wywiadowczą agentem-rezydentem. L. Maligranda, W. Piotrowski, *Samuel Fogelson (1902–po 1941)*, „*Antiquitates Mathematicae*” 2016, Vol. 10, s. 20, 22–27.

⁹¹ Prezydium Komitetu Wykonawczego Kominternu podjęło uchwałę o rozwiązaniu KPP 16 VIII 1938 r. P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Warszawa 2006, s. 31–32.

⁹² E. Krasucki, op. cit., s. 265.

⁹³ P. Gontarczyk, op. cit., s. 31, 52.

Według analiz dokumentów „polskiej dwójki”, mimo tego, że Komintern rozwiązał Komunistyczną Partię Polski, to tzw. doły partyjne wciąż prowadziły swą działalność wywiadowczą oraz destrukcyjną. Wart odnotowania jest fakt, że Międzynarodówka Komunistyczna nie zrezygnowała z organów autonomicznych KPP, tj. KPZB oraz KPZU⁹⁴.

Wedle informacji z II 1939 r. pozyskanych przez Wydział Bezpieczeństwa Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku, dla działaczy partii komunistycznych wciąż miały być przygotowywane kursy/szkolenia z zakresu dywersji (na terytorium przygranicznej Białoruskiej SRR). Aby odbyć szkolenie specjalnie ściągano działaczy komunistycznych na terytorium Związku Radzieckiego. Po zakończeniu owych kursów/szkoleń, które wedle informacji miały trwać do kilku miesięcy, ponownie byli oni przerzucani przez granicę na terytorium II RP (najprawdopodobniej w celu ich „uśpienia”). Dane pozyskane z Białostockiego Wydziału Bezpieczeństwa oznaczały, że pomimo formalnego rozwiązania KPP, pozostałymi działaczami komunistycznymi zainteresował się wywiad wojskowy (Zarząd IV Sztabu RKKa) wschodniego sąsiada II RP. Wywiad ten, mimo licznych czystek we własnych strukturach organizacyjnych, był do tego stopnia sprawny, że zorganizował owe szkolenia w dziedzinie szpiegostwa i dywersji na rzecz Związku Radzieckiego. Z powyższej informacji można wnioskować, że ZSRR poprzez szkolenie działaczy komunistycznych aktywnie przygotowywał się do przyszłych działań wojennych przeciwko II RP, które to działania miały rozpocząć się kilka miesięcy później, a dokładniej 17 IX 1939 r. Nawiasem mówiąc, ZSRR do tego starcia intensywnie przygotowania rozpoczął już trzy lata wcześniej, bo w roku 1936⁹⁵.

Podsumowanie

Radzieckie służby cywilne, tj. CzeKa-WCzeKa-GPU-OGPU-GUGB, jak i wojskowe – Registros-Razwiedupr-Zarząd IV Sztabu RKKa-Zarząd V Ludowego Komisarjatu Obrony, tworzone były od zera. Jednakże radzieccy decydenci polityczni i wojskowi nie zdecydowali się na tzw. opcję zerową, gdyż słusznie zauważyli, że aby wyszkolić nowe kadry wywiadowcze i kontrwywiadowcze należy oprzeć się na doświadczeniu, fachowców – byłych carskich *giensztabistów*. Od samego początku służby te otrzymały pokaźne środki finansowe na prowadzenie własnej działalności. Ponadto uzyskane instrumentarium prawne pozwalało *de facto* prowadzić działania operacyjne bez jakichkolwiek ograniczeń. Twórcy radzieckich służb specjalnych: F.E. Dzierżyński, W.R. Mienżyński, J.K. Berzin, A.K. Artuzow, M.I. Lacin i wielu innych stworzyli taki model funkcjonowania, który pozwolił służbom tym na zbieranie informacji z wszystkich dostępnych źródeł. Prócz

⁹⁴ A. Krzak, *Terrorystyczna i wywrotowa działalność organizacji komunistycznych w Polsce w latach 1921–1939*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2010, nr 2, s. 72.

⁹⁵ Ibidem, s. 74–75.

tego wykorzystanie w działalności informacyjnej (szpiegowskiej) działaczy skupionych w Kominternie i ich sympatyków było swoistą „wartością dodaną”.

Druga Rzeczpospolita w dwudziestoleciu międzywojennym, z racji swojego strategicznego położenia między zachodem a wschodem, była szczególnym obiektem zainteresowań radzieckich służb specjalnych. W celu zdestabilizowania Polski prowadzono działania informacyjne, dywersyjno-sabotażowe czy terrorystyczne. Wojsko Polskie, z racji kluczowego znaczenia dla młodego i kruchej państwa polskiego, było głównym celem wywiadu wojskowego oraz wywiadu zagranicznego (INO). Wobec II RP realizowano zmasowane działania wywiadowcze, dezinformacyjne, skomplikowane operacje wywiadowczo-kontrwywiadowcze oraz wielopiętrowe gry operacyjne.

Mimo wielu cech dysfunkcyjnych, jakimi charakteryzowała się Rosja Radziecka/ZSRR w wielu aspektach (m.in. w obszarze wojska, systemu sprawowania władzy czy gospodarki), to radzieckie służby specjalne były pierwszej kategorii (*pierwyj sort*). Były nadzwyczaj sprawnym i wyjątkowo niebezpiecznym narzędziem polityki nowych władców Kremla. Stały się bodaj pierwszą służbą specjalną, która prowadziła swoją działalność na poziomie globalnym. Przez blisko 80 lat wiernie służyły „imperium zła”.

Na koniec warto też wspomnieć, że wielu funkcjonariuszy/żołnierzy byłych radzieckich służb specjalnych po 1991 r. przeszło „krokiem defiladowym” do nowych służb Federacji Rosyjskiej, wpływając na współczesną rzeczywistość tego państwa.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Centralne Archiwum Wojskowe im. mjr. Bolesława Waligóry w Warszawie (obecnie: Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego)

Zespół: Oddział II Sztabu Głównego (Generalnego) z lat 1921–1939.

Materiały niepublikowane

Krzak A., Zulczyk R., *Czerwona Pautina. Wywiad i kontrwywiad ZSRR i Rosji*, t. 1: *Organizacja i działania radzieckich służb specjalnych w latach 1917–1941*, mps, b.m.w. 2020.

Monografie

Borzęcki J., *Pokój ryski 1921 roku i kształtowanie się międzywojennej Europy Wschodniej*, Yale University Press, Ośrodek Wydawniczo-Poligraficzny SIM [reprint], Warszawa 2012.

- Cawthorne N., *The crimes of Stalin. The murderous career of red tsar*, Arcturus Publishing Ltd, London 2011.
- Ćwiąg H., *Działalność wywiadu sowieckiego na polskim pograniczu w latach trzydziestych*, Urząd Ochrony Państwa, Warszawa 1995.
- Frołow S., *Dzierżyński. Miłość i rewolucja*, Znak Horyzont, Kraków 2014.
- Gontarczyk P., *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Fronda, Warszawa 2006.
- Grünberg K., *Szpiedzy Stalina. Z dziejów wywiadu radzieckiego*, Książka i Wiedza, Warszawa 1996.
- Heller M., *Historia Imperium Rosyjskiego*, Książka i Wiedza, Warszawa 2002.
- Kaczyńska E., Drewniak D., *Ochra. Carska policja polityczna*, Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”, Warszawa 1993.
- Kotakowski P., *Pretorianie Stalina. Sowietkie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945*, Bellona, Warszawa 2010.
- Krzak A., *Afera MOCR-Trust 1921–1927*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2020.
- Krzak A., *Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006.
- Ochał A., *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939*, Instytut Pamięci Narodowej, Szczecin 2019.
- Oleszkowicz R., *Kontrwywiad kresowy. Działalność polskiego kontrwywiadu wojskowego na obszarze Dowództwa Okręgu Korpusu nr IX w Brześciu nad Bugiem w okresie międzywojennym*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2020.
- Paduszek K., *Zajrzeć do mózgu Lenina. Wywiad II Rzeczypospolitej a postrewolucyjna Rosja*, Wydawnictwo LTW, Łomianki 2016.
- Peptoński A., *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Bellona, Warszawa 1996.
- Pipes R., *Komunizm*, Świat Książki, Warszawa 2008.
- Pipes R., *Rosja bolszewików*, Wydawnictwo MAGNUM, Warszawa 1994.
- Pipes R., *Rewolucja rosyjska*, Wydawnictwo MAGNUM, Warszawa 2012.
- Włodarkiewicz W., *Przed 17 września 1939 roku. Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych 1921–1939*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2002.
- Долматов В., *Служба внешней разведки Российской Федерации. 100 лет. Документы и свидетельства*, Москва 2021.
- Кокурин А., Петров В.Н., *Лубянка ВЧК-ОГПУ-КВД-НКГБ-МГБ-МВД-КГБ 1917–1960*, Москва 1997.
- На страже границ Отечества. Пограничные войска России в войнах и вооруженных конфликтах XX в.*, Т. 3, ред. А.И. Николаев, Москва–Граница 2000.
- Соколов В., *Военная агентурная разведка. История вне идеологии и политики*, Москва 2013.

Artykuły

- Bień-Kacała A., Kacała T., *Działania psychologiczno-dezinformacyjne rosyjskich służb specjalnych*, „Studia Politologiczne” 2017 vol. 43.
- Kirby S.E., *Communism in Yakutia The First Decade (1918–1928)*, „Slavic Studies” 1980, vol. 25.
- Kołąkowski P., *Zwalczanie szpiegostwa sowieckiego przez polski kontrwywiad w dwudziestolecie międzywojennym. Zarys problematyki*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 3, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2015.
- Kowalczyk E., „Zasady konspiracji partyjnej” – projekt końcowy Komisji ds. Nielegalnej Działalności przy Komitecie Wykonawczym Międzynarodówki Komunistycznej (1923–1925), „Dzieje Najnowsze” 2020, nr 3.
- Kraj K., *W stulecie organów bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej - od WCzK do KGB*, „Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka” 2018, nr 1.
- Krasucki E., *Polish Research on the History of the Comintern: An Overview of Existing Literature and an Outline of Future Perspectives*, „Acta Poloniae Historica” 2021 (July), Vol. 123.
- Krzak A., *Metody i formy pracy operacyjnej radzieckiego wywiadu wykorzystywane przeciw II Rzeczypospolitej w latach 1921–1939 w ocenach i informacjach Wydziału IIb oraz jednostek terenowych kontrwywiadu wojskowego*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 4, red. A. Przyborowska, Warszawa 2017.
- Krzak A., *Operational Desinformation of Soviet Counterintelligence during the Cold War*, „International Journal of Intelligence and Counterintelligence” 2022 (Spring), vol. 35, no. 1.
- Krzak A., *Terrorystyczna i wywrotowa działalność organizacji komunistycznych w Polsce w latach 1921–1939*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2010, nr 2.
- Krzysztofiński M., *Funkcjonowanie Wydziałów Wojskowych KPRP/KPP, KPZU i KPZB. Stan badań, perspektywy badawcze*, „Res Geste. Czasopismo Historyczne” 2020, nr 10.
- Maligranda L., Piotrowski W., *Samuel Fogelson (1902– po 1941)*, „Antiquitates Mathematicae” 2016, Vol. 10.
- Mąciór-Majka B., *Rozpoznanie młodzieżowego ruchu komunistycznego przez kontrwywiad cywilny II RP w okręgu krakowskim*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 6, red. J. Biernacki, B. Kubisz, Warszawa 2019.
- Nowik G., *Wywiad bolszewickiej Rosji w Polsce i rola Biura Szyfrów w zwalczaniu sowieckiego szpiegostwa w latach 1918–1921*, [w:] *Kontrwywiad II RP (1914) 1918–1945 (1948)*, t. 1, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2013.
- Polit J., *Japonia wobec rewolucji bolszewickiej w Rosji 1917–1922*, „Dzieje Najnowsze” 2017, nr 4.

Siemiątkowski Z., *Dziedzictwo służb specjalnych Federacji Rosyjskiej. Od ochrony carskiej do Federalnej Służby Bezpieczeństwa*, „Studia Politologiczne” 2017, t. 43.

Słowniki, encyklopedie, leksykony,

AAP-6 *Słownik terminów i definicji NATO zawierający wojskowe terminy i ich definicje stosowane w NATO*, Bruksela 2014.

Drachkovitch M.M., Lazitch B., *The Comintern: Historical Highlights. Essay, Recollections, Documents*, Stanford 1966.

Glossary of Intelligence Terms and Definitions, b.m.w. 1978.

Larecki J.H., *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2017.

Parrish M., *Soviet Security and Intelligence Organizations 1917–1990. A biographical dictionary and review of literature in English*, New York – Westport – London 1992.

Polskie służby specjalne. Słownik, red. K.A. Wojtaszyk, Warszawa 2011.

Pringle R.W., *Historical dictionary of Russian & Soviet intelligence*, Lanham – Toronto – Oxford 2006.

Słownik kieszonkowy polsko-rosyjski i rosyjsko-polski, I.N. Mitronowa, G.W. Sinična, Moskwa 1979.

Алексеев М.А., Колпакиди А.И., Кочик В.Я., *Энциклопедия военной разведки. 1918–1945 гг.*, Москва 2012.

Netografia

Britannica, [online], <https://www.britannica.com/topic/GRU>.

Cheda R., *Jak mieszkańcy Kaukazu walczyli z ZSRR*, <https://www.rp.pl/historia/art10382661-jak-mieszkancy-kaukazu-walczyli-z-zsrr>.

Crandall C., *Counterintelligence*, <https://www.techtarget.com/whatis/definition/counterintelligence>.

Jasiewicz K., *Najbardziej tajna machina Kremla. Tak samo skuteczna od czasów carów*, <https://superhistoria.pl/nowozytnosc/103359/rosyjskie-i-sowieckie-sluzby-specjalne.html>.

Jurecic Q., *Jim Baker on Counterintelligence*, <https://www.lawfaremedia.org/article/jim-baker-counterintelligence>.

Kowalczyk E., *Geneza Kominternu – czyli w jakim celu powstała światowa centrala ruchu komunistycznego?*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/komunizm/62643,Geneza-Kominternu-czyli-w-jakim-celu-powstala-swiatowa-centrala-ruchu-komunistyc.html>.

NATO's approach to countering disinformation, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm.

The Britannica Dictionary [online], <https://www.britannica.com/dictionary/diversion>.

Żuławnik M., *Zamach w Cytadeli Warszawskiej*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/42268,Zamach-w-Cytadeli-Warszawskiej.html>.

Operational activities of the Soviet secret services and the Third International, including the Communist Party of Poland, against the II Republic of Poland in the interwar period – a brief outline of the problem

Summary

The soviet special services were established, shortly after the October (November) Revolution. Thus, they became one of the key components of the Soviet state in the run-up to the Second World War. The following article is devoted to the operational activities of the soviet special services. And also The Third International, an organisation that is no less dangerous and effective as the soviet secret service. In addition, the activities of the Communist Party of Poland in the Polish state was presented. The research obtained made it possible to conclude that the eastern neighbour of the Second Polish Republic, possessing services as well as an extensive political organization, operating on a global level, was an exceptionally demanding adversary for the Polish secret services and security organs, but also for other countries.

Keywords: soviet special services, the first workers and peasant state, Second Polish Republic, information activities, The Third International, Communist Party of Poland.